

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun farsdilli əlyazmalar şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru Nəsim Göyüşovun "Füzuli: Düşüncə və ruhun poetikası" əsəri Elmi Şuranın qərarı ilə "Elm və təhsil" nəşriyyatında çap olunmuşdur. Kitabın elmi məsləhətçisi akademik Vasim Məmmədəliyev, elmi redaktoru f.e.d. Mahirə Quliyeva, nəşriyyat redaktoru Könül Mirzəyevadır. Əsərdə Füzuli poeziyası ırfan və təsəvvüf işığında araşdırılmış, dahi şairin poetikasında düşüncə və ruhun mənəvi dəyəri açığa çıxarılmışdır. Bu, o qədər də asan mövzu deyildir. müasir dövrdə poeziyada belə məsələləri araşdırmaq, dahi bir şairin poeziyasını bu yönündən tədqiqatə cəlb etmək olduqca çətin işdir. Bunu əvvəldən başa düşən tədqiqatçı elə sözüne bu iradla başlayır: "Türk və müsəlman Şərq xalqlarının ədəbiyyat tarixində öz zəngin düşüncə tərzini, bənzərsiz söz möcüzəsi və heyrat doğuran şairlik qüdrəti ilə seçilən Məhəmməd Füzuli haqqında aparılan çoxsaylı və çeşidli araşdırmalara baxmayaraq, ulu sənətkarın söz xəzinəsini diqqətlə izləyərkən bir həqiqəti etiraf etməli oluruz ki, müasir tədqiqatçıların elmi-nəzəri hazırlığı və təhlil qabiliyyəti, həm də onların ümumi dünyagörüşü və düşüncə ümumiyyəti Füzuli dühasının dərinliklərini və incəliklərini yetərincə və bütöv bir tam kimi əhatə etməyə, bunları elmi biçimə salmağa qadir deyil. Mütəfəkkir şair öz düşüncə və ruhunu bədii sözlə qovuşduraraq elə bir ölməz sənət abidəsi yaratmışdır ki, onun yüksəlmiş zirvə və həm özündən sonrakı ədiblər, həm də əsərlərini təhlil etmək istəyənlər üçün uzaq və ölçənməz görünür".

Füzuli poeziyasından örnəklər verib fikirlərini əyanlaşdıran müəllif Orta əsrlər poetikasının məhz dövrün düşüncə modeli ilə bağlı olduğunu vurğulayır və həmin modelin təkamülündə Quran və islam maarifinin, müxtəlif elmi biliklərin, hikmət və fəlsəfənin, təsəvvüf və ırfanın durduğunu qeyd edir və yazır: "Rəsmi təriqətə mənsub olmayan Füzuli həm Orta çağların elm və hikmət xəzinəsindən, həm Quran və islam maarifindən, həm də zəngin ırfan çeşməsinə bəhrələnməyə çeşidli qaynaqlar əsasında düzənə saldığı düşüncə karvanını öz batini mərifət dəyərləri ilə ziynətləndirmiş, yüksək bədii zövqlə cillayaraq şairinə məcraya yönəlmişdir".

"Orta çağların düşüncə modeli və sənət" adlı I fəsilə həmin düşüncə modelində ırfanın yerini araşdıran tədqiqatçı islam dünyasında elm və mədəniyyətin inkişafının hələ orta əsrlərin ilkin mərhələsində başladığını, VIII-IX əsrlərdə tərcümələrlə bağlı olaraq müsəlmanların yunan, hind və bir çox Şərq xalqlarının elm və mədəniyyəti ilə yaxından tanış olduğunu, müxtəlif elm sahələri üzrə kompilyativ əsərlərlə bərabər müstəqil əsərlərin də meydana çıxdığını, X-XII əsrlərdə islam dünyasında intibah dövrü olduğunu, islam maarifinin və müxtəlif dünyəvi elmlərin inkişafı ilə əlaqədar yeni əsərlərin yarandığını qeyd edərək o dövrün dəyərli alimlərinin adlarını verir. Burada "Quranın batini təfsiri (təvil)", "Təsəvvüf və ırfanın hikmət və fəlsəfəsinə aid qaynaqlar", "Təzkiyə və mənəvi tipli əsərlər", "Ümumi təsəvvüf maarifi haqqında qaynaqlar", "Nəsihət, möizə, münacat və əxlaq təlim", "Vəcd

və səth yönümlü deyimlər"dən bəhs müəllif həm də islami ırfanla qeyri-islam qaynaqları arasındakı tipoloji oxşarlıq və fərqlilikləri araşdırır və xacpərəstlikdən, yəhudi mistikasından, hind mistikasından, yunan kinik məktəbindən, Platon təliminə neoplatonizmə, qnostizmə, zərdüştlükdən, Çin və türk-şaman təlimindən danışır.

"Şəriətsiz təriqət həva və həvəs, vəsvə, şəriətsiz və təriqətsiz həqiqət isə zindlıqlıq və mühlidlikdir" yazan tədqiqatçı mənbələrə əsaslanaraq yazır ki, Peyğəmbərin (s) dediklərini qəbul etmək şəriət, bunlara əməl etmək təriqətdir və həqiqət əhli bunları iç dünyasında yaşayır və yaqınlıq məqamına yetişməyin üç mərtəbəsi (elmül-yəqin, cənül-yəqin, həqqül-yəqin) var ki, bunlar da Qurandan götürülmüşdür. Müəllif bütün bunları açıqlayır, kamil insandan bəhs edir. Bəzi təriqətlərdən söz açaraq, mənfilikləri də diqqətə çatdırır və arif sənətkarların vaizlərə, zahidlərə, fəqihlərə, hətta sufi və şeyxlərə qarşı çıxmalarının səbəbini də qeyd edir. "Sənət və estetik düşüncənin özəllikləri"ndən bəhs edən tədqiqatçı Orta əsr sənətkarlarının dörd əsas keyfiyyətini

dığı, Füzulinin isə klassik şeir ənənələrini yüksək bədii zövq və mərifət dəyərləri ilə zənginləşdirdiyini vurğulayır və Füzuli poeziyasından örnək verərək fikrini tamamlayır.

"Bədi təsəvvüfdə rəmzləşmə"dən söz açan müəllif təsəvvüf istilahları və ırfan rəmzlərinin qaynaqlarını qeyd edir, bədii obraz və rəmzlərdən danışır, Füzuli yaradıcılığında bunların işlənməsini əyani nümunələrlə göstərərək şərh edir.

Kitabın II fəslində "Eşq divan ədəbiyyatında estetik qaynaq kimi" adlanır və müəllif "Orta çağlarda bir çox şairlərin özünüifadə yolu eşq məfhumuna söykənir. Burada bədi təsəvvüf və estetik düşüncə üçün zəngin dəyərlər vardır" yazır, eşqi öz təriqətləri üçün əsas götürən arif şairlərin adlarını qeyd edir, onların düşüncə karvanının sənət və mərifət dünyasının anlaşılmasında dəyərli mənbə olduğunu vurğulayır. Füzuli yaradıcılığında eşqdən danışarkən, digər şairlərdən də nümunələr verib paralellər apararaq tədqiqatçı sonra "Məcəzi və həqiqi eşq", "Məcəzadan həqiqətə", "Bütövlük və vəhdət", "Eşqin əsas qütbləri", "Aşiq-məşuq", "Ağıl-eşq" məsələlərini araşdırır, "Füzulinin söz

nifətını verir: Kosmoloji düzənə bağlı poetik təsəvvüf lövhələri, təbiət unsurları üzərində qurulan qarşılaşmalar" (yer-göy, gecə-gündüz, bahar-xəzar) (aşiq-məşuq münasibətindən doğan təzadlar (aşiq gədə - məşuq sultan, aşiq dərddli - məşuq dərdsiz, aşiqin ədiq - məşuqun etinasızlığı v.s.).

"Dünya düzəni və insan" adlı II bölmədə zahiri və hissi, batini və əqli-mənəvi qütblərdən bəhs edən müəllif sənətkarın təsəvvüf çevrəsindən, arif sənətkarların istifadə etdiyi bədi-rəmzi təsəvvüf lövhələrindən danışır və Füzuli şeirindən örnəklər verir, sonra cahan və dünya, çərx və fələk, bəxt və tale, Günəş və Ay məfhumlarından söz açır və dünya düzənində insanın önəmli yer tutduğunu bildirir və bunun beş səbəbini qeyd edir.

İnsanın zahiri təsvirinin klassik şeirdə işləndiyini və Füzulinin öz dəsti-xətti ilə seçildiyini vurğulayır və şairinin yaradıcılığında nümunələr verməklə rəmzlərin (üz-saç, qədd-qamət, müşəf-xətt-xal, dodaq-ağız, göz-qaş) açılışını verir.

"Xəyal ünsürü və poetik ifadə tərzini" adlı III bölmədə analogiya və rəmzləşmə, ikili analogiya və qoşa paralellər,

NƏSİB GÖYÜŞOVUN "FÜZULİ: DÜŞÜNCƏ VƏ RUHUN POETİKASI" KİTABI

(fitri ilham və təsəvvüf qüdrəti; ensiklopedik bilik çevrəsi və zəngin dünyagörüşü; yüksək bədii zövq və estetik gözəllik duyğusu; sənətin texnika və incəliklərinə tam yiyələnmək) qədər və sənətkarlıqda əsas dəyərlərin qaynaqlarını belə ümumiləşdirir: "Quran və islam maarifi, əxlaq və ırfan dəyərləri, hikmət və elmi-fəlsəfi baxışlar, ırfan və metafizika, ictimai və tarixi-mədəni amillər".

"İrfan dəyərləri və söz sənəti"ndən bəhs edən müəllif "İrfan və bədi düşüncə" məsələsini araşdırır və burada müəyyən təriqət və məktəbin davamçıları olan şairlərdən Nəsimini (hürufilik), Camini (nəqşbəndiyyə), Şeyx Mahmud Şəbüstəri, Məğribi Təbrizi və Şah Qasim Ənvarı (İbn Ərəbi məktəbi) qeyd edir, təriqətlə məhdudlaşmayan ırfani şeirlər yazan Cəlaləddin Ruminin bədi irsinin (ondan sonra mövleviyyə təriqəti yaranırsa da) eşq və mərifət, Quran və ırfan ensiklopediyası sayıldığını, Əhməd Yasəvinin və Yunus İmrənin ırfanla folklor arasında söz sənətini cillala-

sənətində eşq anlamı klassik ənənəyə uyğun olaraq zəngin və çeşidli ideyalməzmun çalarları ilə ifadə olunur və burada şairin özünəməxsus bədi-rəmzi yozumları ilə rastlaşırıq" yazır və onları diqqətə çatdırır.

Kitabın "İrfan dəyərlərinin poetikası" adlanan III fəslin "Batini süluk duyğuları" bölümündə "Füzuli pak etiqadlı arif və şairdir, onun mənəvi süluku tövhid etiqadı üçün sədd deyil" yazan müəllif burada səbr və istiqamət, təvəkkül, fəna və fəqrədən bəhs edir, poetik nümunələrlə fikrini dolğunlaşdırır. Növəti bölümlərdə yenə də Füzuli şeirində "Məlamət və xərabət"dən, "Həqiqət və kamaldan"dan danışır, "Füzuli düşüncə və düşündürən bir sənətkardır, onun şeirində insan vücudunun, onun düşüncə və ruhunun sorunları və qaygıları ifadə olunur. Şairin öz incilərində bəşərin maddi və ictimai-sosial, əxlaqi-mənəvi və əqli-ruhi həyatının bütün ehtiyac və problemləri bədii dil ilə öz əksini tapır, dünya və kainat düzəni, insanın burada yeri və missiyası, onun həqiqət və kamal axtarışı və bu yoldakı çətinliklər, çeşidli iztirabları və psixoloji hallar ifadə olunur" yazır, şairin şeirlərindən örnəklər verir və sonda fikrini belə yekunlaşdırır "Füzulinin estetik və poetik düşüncə tərzini kamillik, həqiqət və əbədiyyət anlamına söykənir".

Əsərin "Düzülinin söz sənətində təsəvvüf düzəni" adlanan IV fəslinin "İkili düzən, təzad və paradoks" adlı bölümündə tədqiqatçı dünyanın ikili düzəninin qədim mədəniyyətlərdə müşahidə olunduğunu qeyd edir və qədim Misirdə, Çində bəşərin yaşayışında təzadlardan danışır, Füzuli qəzəllərində işlənən bədi-rəmzi təsəvvüf lövhələrinin iki istiqamətdə (analogiya; təzad və ikili qarşılaşdırma) qurulduğunu bildirir və təzadların təs-

vikili mənə, tənəsüblük və poetik məntiq kimi məsələlər Füzuli şeirindən örnəklər üzərində təqdim olunur.

Müəllif Füzuli yaradıcılığında işlənen bədii deyimlərin ümumi təsnifatını verir: kosmoloji anlayışlar (aləm, dünya və dəhr, gərdün, çərx və fələk, dövr və dövran, gün-ay); təbiətlə bağlı obrazlar; eşqlə bağlı obrazlar: aşiq-məşuq obrazları və onlara xas əlamətlər: məşuq; aşiq; vüsəl və hicran; şərab motivləri; dövlət, mülk, səltənət məfhumları ilə əlaqəli obrazlar; dini anlayışlar; ırfanla bağlı istilahlər və rəmzlər; yazı, xətt, təsvirlə bağlı obrazlar.

Əsərin sonunda 32 bənddən ibarət "Nəticə" verilməmişdir. Belə əsərin böyük həcmli nəticəsinin olması məni heç də təəccübləndirmədi.

Kitabın sonunda azərbaycanca, türkçə, rusca, ingiliscə, fransızca, ərəbcə və farsca zəngin ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

Nəsim Göyüşov müasir dövrümüzdə bəlkə də Füzuli şeirini ən çox başa düşən, Füzuli dühası qarşısında heyran qalıb, bu nadir poetik inciləri şairin düşüncəsinə imkan daxilində yaxın bir təzad şərh edib oxuculara çatdırmaq istəyən yeganə şeirşünasdır. Bu kitab o qədər dərinlik ki, çox vaxt oxuduğun hissəni təkrar oxumalı olursan. Bu kitabı təsvir etmək, haqqında yazmaq o qədər çətin ki, bəzən yazdıqlarımı təkrar-təkrar oxuyuram və düşünürəm ki, görəsən, səhv etmirəm ki?!

Gözlə əsərdə, Allah oxucularını yetirsin. Nəsim müəllimi əsər münasibətilə təbrik edir, ona Allahdan uzun ömür, cəsaqlığı istəyirik ki, belə dəyərli əsərlərlə ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirsin.